

Barbara Świtalska-Starzeńska

ORCID 0000-0003-2135-1785

Instytut Solidarności i Męstwa w Warszawie

Poselstwo RP w Bernie i jego wpływ na szkolnictwo polskie typu wyższego na terenie Szwajcarii w latach 1940–1942

The Polish Diplomatic Mission in Bern and its influence on Polish higher education in Switzerland from 1940 to 1942

The aim of the article is to show the role of the Polish legation in Bern in the emergence and development of Polish higher education in Switzerland from 1940 to 1942 on the basis of diplomatic cables exchanged with the Polish government in London. After the fall of Poland in 1939, some of the Polish troops were evacuated to neutral Switzerland where they were interned. From that moment on, the head of the mission in Bern, Aleksander Ładoś, continued his efforts to provide soldiers with access to education. The soldiers were deployed in specially created camps and it was there that the education system at the upper secondary school and university levels was organised for them. Students were divided according to age, education and skills. The camp education was subject to administrative and scientific supervision by the relevant Swiss state and university authorities. This education system received financial support not only from Switzerland itself but also from many international institutions, the Polish diaspora, the Polish government and private individuals. An educational camp magazine was also published.

Keywords: Switzerland, higher education, Polish soldiers, Polish Diplomatic Mission in Bern

Słowa kluczowe: Szwajcaria, szkolnictwo wyższe, żołnierze polscy, poselstwo RP w Bernie

Polskie szkolnictwo wyższe w Szwajcarii podczas II wojny światowej funkcjonowało od 1940 r. do 1945 r., jednakże celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli poselstwa RP w Bernie w powstaniu i rozwoju polskiego szkolnictwa wyższego na ziemi szwajcarskiej w pierwszych dwóch latach jego działalności, tj. od

1940 r. do 1942 r.¹ Podstawę artykułu, obok rzecz jasna literatury przedmiotu², stanowią szyfrowane depezesy poselstwa polskiego w Szwajcarii, wysyłane do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie, oraz odpowiedzi MSZ RP. Dokumenty te są przechowywane obecnie w Ar-

¹ Tekst o polskim szkolnictwie wyższym w Szwajcarii w latach 1943–1945, w tym o roli w jego rozwoju poselstwa polskiego w Bernie, jest w trakcie opracowywania.

² W. Drobny, *Die Internierten-Schullager in der Schweiz*, [NZZ], [Zürich] 1946; *idem*, *Notatki z dziejów szkolnictwa polskiego w Szwajcarii*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 1, s. 57–102; *idem*, *Walka bez oręża. Polskie obozy uniwersyteckie dla internowanych w Szwajcarii w latach 1940–1946*, PWN, Warszawa–Poznań 1985; *idem*, *Współpraca nauczycieli szwajcarskich z polskimi w czasie drugiej wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1984, nr 3, s. 291–339; D. Drywa, *Poselstwo RP w Bernie. Przemilczana historia*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Warszawa–Oświęcim 2020; A. Jaworski-Sas, *Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie II wojny światowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, nr 4, s. 188–204; A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska, *Korespondencja Poselstwa RP w Bernie*, Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, Warszawa 2021; S. Ładoś, *Zanim Bóg odwróci wzrok*, Poligraf, Brzezia Łąka 2019; M. Matyja, *Internowanie polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w Szwajcarii w latach 1940–1945 na podstawie V konwencji haskiej z 1907 roku*, Poligraf, Brzezia Łąka 2013; *idem*, *Niespełnione nadzieje. Losy polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w latach 1940–1945*, Adam Marszałek, Toruń 2012; *Nasza droga. Dzieje 2 Dywizji Strzelców Pieszych, Francja–Szwajcaria*, red. S. Pelc, Koło 2 DSP w Wielkiej Brytanii, Londyn 1960; *Nauczyciele – uczniowie. Solidarność pokoleń. Oświata i szkolnictwo polskie na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2007; *Oświata, książka, prasa na obczyźnie*, red. C. Czaplinski, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1985; J. Rakowski, *Z piórem i w mundurze. Francja–Szwajcaria (1940–1946)*, Księgarnia Polska, Paris 1985; J. Smoliński, *2 Dywizja Strzelców Pieszych. Francja–Szwajcaria*, „Agrotechnika”, Warszawa 1992; *idem*, *Polacy internowani w Szwajcarii (1940–1945)*, PAT, Warszawa 2003; T. Stempowski, *Pięć lat w Szwajcarii*, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2015, nr 6, s. 10–13; *Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, „Trans Humana”, Białystok 2001; *Światło wśród burzy. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, N. Pospieszny, Z. Stankiewicz, „Trans Humana”, Białystok 2004; M. Tomczyk, *Działalność Obozów Uniwersyteckich podczas internowania żołnierzy polskich w Szwajcarii w latach 1940–1945*, „Niemcy–Austria–Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego” 2007, t. 2, s. 187–220; A. Vetulani, *Nauka i nauczanie wśród żołnierzy polskich w Szwajcarii (1940–1945)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 1, s. 103–146; *idem*, *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii (1939–1945)*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1976; T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w czasie II wojny światowej. Dyskusja po referacie Teresy Zaniewskiej* (W. Narębski, K. Targosz, Z. Wójcik, R. Majkowska, J. Starnawski, T. Zaniewska), „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2004, t. 6, s. 95–122; *eadem*, *Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w czasie II wojny światowej*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2004, t. 6; *eadem*, *Wydział weterynarii w obozie uniwersyteckim w Winterthur (1940–1946) i jego polscy studenci*, „Medycyna Weterynaryjna” 2018, t. 74, nr 1, s. 73–77; *Zwyciężeni, ale nie pokonani. Polska dywizja na szwajcarskiej ziemi (1940–1945)*, red. Z. Prugar-Ketling, Rytm, Warszawa 2000.

chiwum Akt Nowych³. Dotychczas nie ukazała się żadna praca, która szerzej niż efemerycznie mówiłaby o roli poselstwa RP w Bernie w kształtowaniu polskiego szkolnictwa wyższego, gdzie studiowali żołnierze polscy, internowani w Szwajcarii podczas II wojny światowej.

Gdy w wyniku ataku Rzeszy Niemieckiej na ziemie polskie 1 września 1939 r. wybuchła II wojna światowa, po kilku tygodniach trudnej i nierównej walki (od 17 września także z wojskami Związku Sowieckiego), dowódcy wojska i rząd polski zostali zmuszeni do ewakuacji z okupowanego kraju. Część z nich udała się przez Węgry do Rumunii i do Francji. Na skutek kapitulacji państwa francuskiego w kolejnym roku żołnierze polscy, w tym Druga Dywizja Strzelców Pieszych (2 DSP) pod rozkazami gen. Bronisława Prugara-Kietlinga, przeszli w liczbie ok. 12 500 na terytorium neutralnej Szwajcarii (20 czerwca 1940 r.), gdzie zostali internowani w oparciu o przepisy konwencji haskiej z 18 października 1907 r. i genewskiej z 27 lipca 1929 r.⁴ Opiekę nad internowanymi Polakami natychmiast objęło poselstwo polskie w Bernie, na czele którego od 31 maja 1940 r., stał Aleksander Ładoś⁵, zastąpiwszy na tym stanowisku prof. Wacława Komarnickiego. Pozostałymi pracownikami kontraktowymi, jak i urzędnikami tzw. pokrywkowymi z Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Wojska Polskiego przy poselstwie, byli: I sekretarz Stefan Ryniewicz, *attaché* Stanisław Nahlik, Juliusz Kühl, Konstanty Rokicki, *attaché* prasowy Alfons Bronarski,

³ Archiwum Akt Nowych [AAN], zesp. Poselstwo RP w Bernie (1940–1945), Depesze szyfrowe MSZ do poselstwa RP w Bernie, Poselstwa do MSZ i innych placówek zagranicznych, sygn. 2/495/0/–/318, Książka korespondencji szyfrowej, 1940; *ibidem*, sygn. 2/495/0/–/319, Książka korespondencji szyfrowej, 1941; *ibidem*, sygn. 2/495/0/–/325, Książka korespondencji szyfrowej, 1941; *ibidem*, sygn. 2/495/0/–/326, Książka korespondencji szyfrowej, 1942.

⁴ M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 194; A. Jaworski-Sas, *op. cit.*, s. 190; M. Matyja, *Książka zamiast karabinu*, „Forum Akademickie” 2011, nr 4, s. 2–3, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2011/04/ksiazka-zamiast-karabinu> [28.08.2021]; *idem*, *Internowanie, passim*; Z. Prugar-Kietling, *Początki szkolnictwa polskiego w Szwajcarii w czasie drugiej wojny światowej*, [w] *Nauczyciele – uczniowie*, s. 23; W. Drobny, *Notatki z dziejów*, s. 58; A. Vetulani, *Nauka i nauczanie*, s. 104.

⁵ Aleksander Wacław Ładoś (1891–1963), dyplomata, polityk i publicysta, *chargé d'affaires ad interim* w poselstwie RP w Bernie (1940–1945), związany ze Stronnictwem Ludowym i Frontem Morges, członek tzw. „Grupy Ładosia” zwanej też „Grupą Berneńską”, którą tworzyli także inni pracownicy poselstwa RP w Bernie, jak: Konstanty Rokicki, Stefan Ryniewicz i dr Juliusz Kühl oraz dwóch działaczy żydowskich: Chaim Eiss i dr Abraham Silberschein. Szerzej zob. S.E. Nahlik, *Aleksander Wacław Ładoś (1891–1963)*, PSB, t. 18, red. E. Rostworowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa–Wrocław 1973, s. 183–186; A. Kołodziejczyk, *Aleksander Ładoś (1891–1963) – działacz niepodległościowy, dyplomata, ludowiec*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2000, nr 31, s. 259, 263; *Lista Ładosia*, red. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt, Instytut Pileckiego, Warszawa 2019; *The Ładoś List*, ed. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt, Pilecki Institute, Warszawa 2020; A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska, *op. cit.*

Helena Laubitzowa, następnie Edwin Possan⁶, Helena Starczyńska, wicekonsul w Zurychu Kazimierz Kamiński, Szczęsny Choynacki, Roman Malinowski, Tadeusz Górowski, Henryk Urbanowicz, Zygmunt Borzęcki, Kazimierz Szmidla, Halina Szymańska, Wiktoria Prętkowska, Stanisław Appenzeller, Władysław Kostrabij, Ludwik Przybylski i Joachim Kujawa⁷.

Działania polskiej placówki utrudniało poselstwo niemieckie, wywierające presję na władze szwajcarskie. Nie chcąc prowokować Niemców, Federacja Szwajcarii nie przyjęła Ładosia jako przedstawiciela Polski w randze posła, a jedynie przyznała mu stopień dyplomatyczny *chargé d'affaires ad interim* (a.i.) z tytułem ministra pełnomocnego, co nie wymagało oficjalnego akredytowania ze strony władz szwajcarskich. Ta decyzja o obniżeniu rangi dyplomatycznej w żaden sposób nie ograniczyła Ładosia w podejmowaniu i realizacji działań⁸.

Wraz z pojawieniem się Polaków internowanych w Szwajcarii, Ładoś z pracownikami poselstwa rozpoczęli zabiegi o pozyskanie finansowania ich pobytu z różnych źródeł. Ponadto składali oni wizyty w obozach internowania w celu sprawdzenia panujących tam warunków bytowych. Równocześnie Ładoś, intensywnie i ustawicznie, starał się o zapewnienie internowanym opieki medycznej, leków oraz dostępu do kultury i oświaty. Zaslugą poselstwa RP w Bernie była też interwencja, która pomogła Polakom uniknąć repatriacji w styczniu 1941 r., kiedy Szwajcarię opuszczali żołnierze francuscy. Ponadto poselstwo dopełniło wszelkich formalności na rzecz zatrzymania polskich uciekinierów cywilnych na terenie Helwecji i włączenia ich do 2 DSP⁹. Dzięki temu żołnierze polscy, pozostający na ziemi szwajcarskiej, mogli m.in. kontynuować edukację.

Ładoś podjął rozmowy w sprawie utworzenia obozów na terenie Szwajcarii, ustalenia ich statutu oraz możliwości zapewnienia internowanym dostępu do pracy. Poselstwo zabiegało o to, aby oddziały Wojska Polskiego nie zostały podzielone, ponadto starano się, by ci sami oficerowie sprawowali nad nimi komendę. Przedstawiciele władz Szwajcarii początkowo nie chcieli wyrazić na to zgody, jednakże, z biegiem czasu, po problemach z internowanymi (konflikty między żołnierzami, wywołane podpisaniem rozejmu między Francją a Niemcami, czy próby ucieczki motywowane chęcią powrotu części z nich do najbliższych), ostatecznie przyjęto polskie warunki¹⁰.

⁶ Edwin Possan – faktycznie Lamkowski. Zob. A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska, *op. cit.*, s. 15.

⁷ AAN, sygn. 2/495/0/-/318, Depesza do Londynu nr 81 z 1.08.1940, k. 130; *ibidem*, Depesza z Londynu nr 85 z 8–9.10.1940, k. 187; *ibidem*, sygn. 2/495/0/-/325, Depesza nr 117 z 18.07.1941, k. 117–119.

⁸ D. Drywa, *op. cit.*, s. 67.

⁹ AAN, sygn. 2/495/0/-/325, Depesza nr 175 z 13.11.1941, k. 175–177, 176–178.

¹⁰ S. Ładoś, *op. cit.*, s. 28, 94–313.

Decydenci strony szwajcarskiej wydali zgodę w sprawie internowanych żołnierzy polskich 26 czerwca 1940 r. Dokonano wtedy podziału strefy internowania na dwa rejony: Napf, gdzie utworzono 45 obozów, w których przebywało 9987 żołnierzy, oraz Seeland z 32 obozami zamieszkanymi przez 240 żołnierzy. Władzę zwierzchnią pełnił Federalny Komisariat do Spraw Internowania i Hospitalizacji. Z czasem obozy podzielono na 7 sektorów, co sprzyjało współpracy między komendami a Komisariatem. Trzy miesiące później uruchomiono dodatkowy sektor szkolny w Winterthur¹¹. W każdym obozie był komendant szwajcarski i polski oraz polski oficer łącznikowy. Czuwali oni nad wykonywaniem rozkazów przez internowanych żołnierzy. Nad porządkiem w obozie panowała z kolei szwajcarska żandarmeria wojskowa¹². Należy zaznaczyć, że zabiegi Ładosia, podejmowane w porozumieniu i za zgodą gen. Prugara-Ketlinga, dowódcą 2 DSP, o zapewnienie żołnierzom dostępu do działań kulturalno-oświatowych, a także możliwości studiów, w tym uruchomienia obozów uniwersyteckich¹³, początkowo spotkały się z dezaprobatą władz szwajcarskich. Prosil o to także sami internowani¹⁴.

Powodów powołania obozów uniwersyteckich było kilka. Miały one przyczyny psychologiczne i socjologiczne. Poziom wykształcenia internowanych żołnierzy polskich był zróżnicowany, tak jak ich wiek i pochodzenie. Co więcej, żołnierze nie radzili sobie z monotonią internowania, co było przyczyną szerzenia się wśród nich marazmu i apatii. Nie bez wpływu na ich stan psychiczny pozostawała świadomość przegranych kampanii – wrześniowej i francuskiej, która mieszała się z tęsknotą za Polską i rodzinami pozostawionymi w okupowanym kraju¹⁵.

W październiku 1940 r. powołano komisję rekrutacyjną. W jej składzie znajdował się *attaché* prasowy poselstwa RP w Bernie, prof. Alfons Bronarski, historyk i filolog. Kandydatów na studia dowództwo podzieliło na trzy grupy. Pierwszą z nich stanowili absolwenci szkół średnich, drugą ci, którym studia przerwał wybuch wojny, zaś ostatnią absolwenci wyższych uczelni, kandydaci na doktorów. Nie brano pod uwagę dwóch grup: żołnierzy, którzy ukończyli trzydziesty rok życia oraz tych, którzy mieli dwuletnią nieuzasadnioną przerwę w studiach¹⁶.

¹¹ M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 196–197.

¹² *Ibidem*, s. 197.

¹³ Według Władysława Drobrego termin „obozy uniwersyteckie” nie jest tu klarownym odpowiednikiem, bowiem nie posiadały one statusu uniwersyteckiego, a jedynie działały w oparciu o uczelnie wyższe. Ścisłszym zaś korelatem byłoby słowo niemieckie „Internierten-Hochschullager”, co w przełożeniu na język polski oznacza „internowane obozy studenckie”. *Notabene* taka formuła jest obecnie używana przez badaczy niemieckojęzycznych, W. Drobny, *Walka*, s. 27.

¹⁴ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 59.

¹⁵ M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 199.

¹⁶ M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 88.

Według obliczeń Władysława Drobrego, doktora, pedagoga i żołnierza 2 DSP, a zarazem inicjatora i dyrektora Polskiego Obozu Licealnego (POL), w berneńskim kantonie Wetzikon w pierwszym roku przyjęto na studia wyższe od 400 do 410 kandydatów, co miało wpływ na powołanie trzech obozów uniwersyteckich, nad którymi opiekę objęły wyższe uczelnie szwajcarskie. O przydziale do obozów uniwersyteckich decydowały zarówno zainteresowania naukowe studentów-żołnierzy, jak i kwestie językowe, jedni bowiem władali językiem niemieckim, a inni francuskim. Powołano obóz uniwersytecki w Grangeneuve, przeniesiony następnie do Fryburga, gdzie działał w oparciu o miejscową uczelnię fryburską. Studenci-żołnierze mieli do wyboru studiowanie na trzech wydziałach w języku francuskim i niemieckim: humanistycznym, prawa i teologicznym. Kolejny obóz uniwersytecki ulokowano w Winterthur, nad którym opiekę sprawowały Uniwersytet i Politechnika w Zurychu (Eidgenössische Technische Hochschule). Największy wybór kierunków był tam na wydziałach: architektury, chemii, elektrotechniki, ekonomii, filozoficznym, inżynierii, medycyny i weterynarii, mechaniki, prawa, a także rolnictwa i leśnictwa. Obowiązującym językiem wykładowym był niemiecki. Ostatni, trzeci obóz, założono w Sirnach (następnie w Herisau i Gossau) pod auspicjami Wyższej Szkoły Handlowej w St. Gallen. Niemiecki obowiązywał tam jako język wykładowy. Oferowano studia w ramach jednego wydziału na kilku kierunkach: bankowości, handlu towarowego, przemysłu, rewizji ksiąg, ubezpieczeń i turystyki oraz zarządzania. W pierwszej rekrutacji, według informacji Drobrego, decyzją komisji do pierwszego obozu uniwersyteckiego przydzielono ok. 58 – 62 kandydatów, do drugiego, największego, przeszło 251, a do ostatniego 95¹⁷.

W następnym roku kandydaci mogli ubiegać się o możliwość studiowania, poza komisją rekrutacyjną, drogą złożenia wniosku do Komitetu i szwajcarskiej organizacji Fonds européen de secours aux étudiants (FESE)¹⁸, a następnie do rektorów obozów uniwersyteckich bądź wojskowych władz polskich.

¹⁷ W. Drobny, *Walka*, s. 26–27; *idem*, *Die Internierten-Schullager*, s. 6–10; M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 205, 208–212; M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 88; *Nasza droga*, s. 347; T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie*, s. 99, 108–117; *eadem*, *Wydział weterynarii*, s. 73–77; B. Ząbczyk-Chmielewska, *Polscy elektrycy w obozie uniwersyteckim Winterthur w Szwajcarii w latach 1940–1945*, „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problemowe” 2017, nr 4, s. 48.

¹⁸ Fonds européen de secours aux étudiants była organizacją z siedzibą w Genewie, niosącą pomoc m.in. Polakom na terenie Rumunii oraz Francji w okresie II wojny światowej. Sekretarz tej organizacji, André de Blonay, podjął wszelkie działania na rzecz dopuszczenia internowanych żołnierzy polskich do szwajcarskich uczelni. Zob. M. Matyja, *Książka, passim*; J. Kobryner, *Nauka dla Polski. Praca dla Szwajcarii. Szkolnictwo polskie w Szwajcarii (1940–1945). Cele. Zasady. Organizacja. Program*, [w] *Przez burzę – pod wiatr. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, „Trans Humana”, Białystok 2001, s. 20.

Liczba studiujących była dość płynna – władze wojskowe i szwajcarskie relegowały tych studentów, którzy nie rokowali postępów w nauce bądź złamali przepisy internowania¹⁹. Od 1941 r. na studiach wyższych zaczęli się pojawiać absolwenci POL. Było to liceum dla internowanych, utworzone 6 listopada 1940 r. w Orenburgu w kantonie berneńskim, a od 14 lutego 1941 r. ulokowane w Wetzikon w kantonie zuryskim. Istniało ono do 2 października 1944 r. Absolwentów POL przyjmowano na podstawie świadectw dojrzałości, z pominięciem egzaminu wstępnego, który obejmował pozostałych kandydatów²⁰.

Żołnierze-studenci oraz pozostali uczniowie, w tym licealiści, pracowali fizycznie podczas zarządzanych ferii. Tylko w niedziele i dni świąteczne nie odbywały się zajęcia edukacyjne. Dzięki możliwości pracy wielu internowanych żołnierzy nie popadło w nałogi, nauczyło się oszczędzać, a przy okazji zdobywali wiedzę, np. na temat sposobów gospodarowania na roli²¹.

Uniwersytety, podobnie jak POL, podlegały podwójnemu dozorowi: administracyjnemu i naukowemu²². Nad całą strukturą administracyjną obozów uniwersyteckich czuwał inspektor obozów wyższych uczelni, Szwajcar, podpułkownik²³ dyplomowany prof. inż. budownictwa Max Zeller. To on podejmował ostateczną decyzję w sprawach o relegowanie. W każdym obozie był powołany rektor, odpowiedzialny m.in. za program nauczania i zapewnienie pomocy naukowych studentom. Rektorami, za zgodą senatów poszczególnych uczelni, byli: w Grangeneuve (Fryburgu) prof. Eduard Cros (polskiego pochodzenia), prof. Charles Andreae w Winterthur oraz prof. Max Wildi w Sirnach. Obok nich drabinę administracyjną tworzyli też dziekani, utrzymujący kontakty z władzami szwajcarskich wyższych uczelni, m.in. uzgadniając siatkę zajęć bądź wspomniany program nauczania. Dyrektorami nauk byli Polacy: w Grangeneuve sierżant podchorąży prof. Adam Vetulani, w Winterthur major doc. dr Tadeusz Keller, w Sirnach (w Gossau i Herisau) aspirant dr Stanisław Sembrat, później kapitan dr Jerzy Paszkowski. Na początku istnienia obozów uniwersyteckich ich kadra naukowa nie mogła się rekrutować spośród internowanych żołnierzy polskich i przeważnie byli to uchodźcy cywilni, polscy lub obcy,

¹⁹ W. Drobny, *Walka*, s. 28.

²⁰ *Ibidem*, s. 28. Szerzej zob. T. Zaniewska, *Dr Władysław Drobny (1900–1989). Organizator szkolnictwa polskiego w Szwajcarii w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, nr 1–2, s. 243; *eadem*, *Szkolnictwo polskie*, s. 104–108.

²¹ M. Ptańska, *Z ziemi helweckiej do polskiej...*, Przystanek Historia, Instytut Pamięci Narodowej, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polskie-wojsko/69993,Z-ziemi-helweckiej-do-polskiej.html> [17.06.2021]; T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w czasie II wojny światowej. Dyskusja*, s. 117.

²² M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 91.

²³ W armii szwajcarskiej najwyższym stopniem wojskowym jest pułkownik, nie ma stopnia rangi generalskiej. Zob. M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 196.

a także szwajcarscy naukowcy i dydaktycy akademicy²⁴. Polacy, mający doświadczenie pedagogiczne i stopnie naukowe, obejmowali obowiązki asystentów, lektorów języków obcych, repetytorów, rzadziej wykładowców. Dzięki ich pracy powstały pomoce naukowe, w tym skrypty dla studentów-żołnierzy²⁵. Z każdym dniem różnice organizacyjne pomiędzy obozami stawały się coraz mniej widoczne²⁶.

Koszty pomocy naukowych (zeszytów, książek, przyborów do pisania), sprzętu sportowego bądź wyżywienia pokrywane były przez szwajcarski Komisarjat, FESE, międzynarodową organizację charytatywną Young Men's Christian Association²⁷ (YMCA), Radę Polonii Amerykańskiej oraz pozostające w ścisłym kontakcie ze wszystkimi wymienionymi podmiotami poselstwo polskie w Bernie, w porozumieniu z rządem RP na uchodźstwie. Poselstwo uczestniczyło nawet w wysyłce książek i podręczników dla uniwersytetów i liceum²⁸. Docierała też pomoc od Polonii. Wiele interwencji w tym względzie czynili Ładosi i jego poselstwo oraz wybitny na skalę światową artysta, były prezes rady ministrów RP, Ignacy Jan Paderewski i Fundacja Kościuszkowska Rady Polonii Amerykańskiej²⁹. Polskie ministerstwa Skarbu, Opieki Społecznej oraz Spraw Wewnętrznych RP na uchodźstwie, jak i rządowy Fundusz Kultury Narodowej³⁰, przekazywały pieniądze na ręce Ładosia, z przeznaczeniem na potrzeby kulturalne i oświatowe pracowników naukowych i literatów pośród żołnierzy 2 DSP³¹.

Według wspomnień Adama Vetulaniego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i żołnierza 2 DSP, dzięki poselstwu polskiemu w Bernie otrzymał on dotację w wysokości 100 franków na cele specjalne i ponadto pewne dodat-

²⁴ M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 86–88; M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 205–206; A. Jaworski-Sas, *op. cit.*, s. 191; T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie*, s. 105, 110; W. Drobný, *Współpraca nauczycieli*, s. 293; *Zwyciężeni*, s. 87–89.

²⁵ M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 206.

²⁶ *Ibidem*, s. 205.

²⁷ Young Men's Christian Association, chrześcijańska, międzynarodowa organizacja humanitarna o brytyjskich korzeniach, powstała w 1844 r., z siedzibą główną w Genewie. Zapewniała pomoc zarówno żołnierzom, jak i jeńcom w trakcie II wojny światowej, dostarczając najpotrzebniejszych rzeczy, także książek, sprzętu sportowego, i organizując kursy doszkalające. Zob. <https://www.ymca.int/about-us/ymca-history> [30.08.2021].

²⁸ AAN, sygn. 2/495/0/-/318, Depesza do Angers nr 17 z 27.02.1940, k. 22.

²⁹ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 277; M. Tomczyk, *op. cit.*, s. 210.

³⁰ Fundusz Kultury Narodowej niósł pomoc materialną ludziom kultury i nauki, udzielaną przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych RP na uchodźstwie. J. Piotrowski, *Polskie władze naczelne na wychodźstwie w latach 1945–1990*, [w] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R.P. Żurawski vel Grajewski, DiG, Warszawa 2014, s. 336.

³¹ AAN, sygn. 2/495/0/-/319, Depesza nr 2 z 11.03.1941, k. 60; *ibidem*, sygn. 2/495/0/-/319, Depesza nr 147 z 22.08.1941, k. 183–184.

kowe sumy co miesiąc. Potwierdza to analiza sekretnych depeesz poselstwa RP w Bernie³². Z tych dotacji mieli korzystać ci, którzy zapowiadali się na dobrych naukowców oraz profesorowie i docenci. Kwoty te były symboliczne, zależne od wysokości otrzymywanego żołdu³³. Obok poselstwa RP, również YMCA dostarczała z USA sprzęt muzyczny, sportowy oraz książki do żołnierskich szkół powszechnych. Od sierpnia 1942 r. organizacja ta wypłacała też honoraria za druk podręczników³⁴.

O poprawę sytuacji materialnej internowanych bezustannie zabiegał Ładoś u władz federalnych. Według Vetulaniego to dzięki Ładosiowi szwajcarskie władze wojskowe podwyższyły żołd aspirantom i wszystkim pracującym dla obozów uniwersyteckich (wykładowcom, asystentom i repetytorom). Podobnie rząd RP i jego ministerstwa na uchodźstwie przekazywały poprzez poselstwo pewne dodatkowe kwoty na utrzymanie kadry naukowej³⁵.

Ładoś jako *chargé d'affaires a.i.*, za zgodą polskiego dowództwa wojskowego, zainicjował powstanie czasopisma „Goniec Obozowy”. W założeniu miało to być pismo o charakterze apolitycznym, a jego głównym zadaniem miało być podtrzymywanie morale, dobrych nastrojów i ducha walki wśród żołnierzy. Pisany poprawną polszczyzną periodyk wypełniał potrzebę kontaktu z językiem ojczystym, jak i zmuszał żołnierzy do wysiłku intelektualnego. Pismo to powstało w celach edukacyjnych, dołączano do niego wkładki dotyczące nauki języka niemieckiego czy historii i obyczajów Szwajcarii. Mimo cenzury starano się w nim przemycać wiadomości o działalności rządu RP na uchodźstwie i w kraju. Na temat pisma Ładoś rozmawiał z władzami szwajcarskimi. Koszt utrzymania periodyku był pokrywany z funduszy Kasy Internowania, natomiast wydawane ono było pod nadzorem Komisariatu Spraw Internowania. Rolę oficera prasowego pełnił porucznik dr Pozzy de Besta, szwajcarski literat i dziennikarz, a stanowisko redaktora naczelnego objął major Antoni Ślósarczyk, były dyplomata, pisarz i tłumacz literatury japońskiej. Przydzieleni do redakcji byli także: prawnik, kapitan Michał Kłobukowski, starsi strzelcy: Michał Gierszewski, tłumacz języka niemieckiego, Adam Byszewski, ziemianin spod Krakowa i starszy sierżant Jerzy Maciejewski, dziennikarz, przed wojną zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Żołnierz Polski”. Skład redakcji dopełniał plutonowy podchorąży Tadeusz Fuss, artysta-ryownik. Drukarnia mieściła się w Bernie. Pierwszy numer ukazał się 1 września 1940 r., a w nim tekst Łado-

³² A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 188, 277–278.

³³ *Ibidem*, s. 278.

³⁴ *Ibidem*, s. 279; M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 98.

³⁵ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 109; AAN, sygn. 2/495/0/–/319, Depesza nr 90 z 27.05.1941, k. 105; *ibidem*, sygn. 2/495/0/–/319, Depesza nr 147 z 22.08.1941, k. 183–184; *ibidem*, sygn. 2/495/0/–/318, Depesza do Angers nr 17 z 27.02.1940, k. 22.

sia (jako przedstawiciela państwa polskiego), cieszącego się zaufaniem wśród internowanych żołnierzy polskich. W swojej publikacji podnosił on na duchu żołnierzy i apelował o wytrwanie i wypełnianie obowiązku mimo stanu bezczynności wynikającego z internowania³⁶.

Treść „Gońca Obozowego” była kontrolowana przez Besta, a także przez centralne władze żandarmerii szwajcarskiej. Pilnowano, aby nie urazić ambasady niemieckiej. Nakład pisma sięgał 2500–3000 egzemplarzy. W marcu 1941 r. pismo zostało zawieszona przez stronę szwajcarską. Na rzecz periodyku interweniował Ładoś u generała Prugara, na skutek czego przywrócono je do obiegu³⁷. Do „starej” redakcji dokooptowano porucznika Aleksandra Wasunga, władającego biegle językiem niemieckim, oraz porucznika Mamerta Miż-Miszyna jako drugiego redaktora. Ogółem do końca 1942 r. wydano 56 numerów, a do 1945 r. – 129³⁸.

Działania podjęte przez poselstwo polskie w Bernie na rzecz dostępu do nauki i zapewnienia możliwości kształcenia wyższego internowanym żołnierzom miały im pomóc w przyszłości, bowiem oprócz walki na froncie, w dalszej perspektywie, czekał ich także powrót do Polski, gdzie zawodowe wykształcenie i obrane nauki mogły pomóc w odbudowie kraju³⁹. Trzeba jednak wspomnieć, że nie we wszystkich obozach udało się zrealizować kursy ogólnokształcące⁴⁰.

Początkowo sprawozdania finansowe, dotyczące potrzeb internowanych, w tym ich nauki, wysyłało poselstwo polskie do Londynu, potem jednak Vetulani przekładał sprawozdania z rozliczeń generałowi Prugarowi i Ładosiowi, które ten ostatni poświadczał. Za sprawą berneńskiego poselstwa RP, w grudniu 1940 r., Florian Piskorski, amerykański działacz polonijny, delegat Rady Polonii Amerykańskiej w Europie, współtwórca Delegatury Rady Polonii w Europie, przekazał na ręce Vetulaniego w Lizbonie dotację na zasiłki naukowe dla internowanych w Szwajcarii, które musiały wystarczyć do 1942 r.⁴¹

Obok edukacji na uniwersytetach obozowych, polskie władze wojskowe realizowały jeszcze potajemnie szkolenia wojskowe dla internowanych żołnierzy w ramach szkół dla podchorążych. Ich konspiracyjny charakter wynikał z zakazu nałożonego przez stronę szwajcarską ze względu na uregulowania prawa międzynarodowego. Władze szwajcarskie orientowały się w kwestii ukrywa-

³⁶ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 109; A. Ładoś, *W górę serca*, „Goniec Obozowy” 1940, nr 1, s. 2.

³⁷ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 222.

³⁸ *Ibidem*, s. 223; J. Rakowski, *op. cit.*, s. 193–194; S. Wąsik, *Prace kulturalno-oświatowe w 2 Dywizji Strzelców Pieszych*, [w] *Oświata, książka*, s. 58.

³⁹ A. Vetulani, *Poza płomieniami*, s. 220.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 224.

⁴¹ *Ibidem*, s. 274.

nych szkoleń, jednak nie reagowały, bowiem leżało to w interesie obronnym Szwajcarii⁴².

Podsumowując, poselstwo RP w Bernie odegrało istotną rolę w powstaniu, rozwoju i utrzymaniu szkolnictwa polskiego w Szwajcarii w pierwszych dwóch latach jego istnienia od 1940 r. do 1942 r. Spotykając wiele trudności natury finansowej, organizacyjnej i logistycznej, realizowało ono mimo wszystko doraźne i długoterminowe potrzeby Polaków internowanych w Szwajcarii, w tym potrzebę dostępu do polskiego szkolnictwa wyższego.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. Depesze MSZ do Poselstwa RP w Bernie, Poselstwa do MSZ i innych placówek zagranicznych:
- Książka korespondencji szyfrowej, 1940, sygn. 2/495/0/-/318.
 - Książka korespondencji szyfrowej, 1941, sygn. 2/495/0/-/319.
 - Książka korespondencji szyfrowej, 1941, sygn. 2/495/0/-/325.
 - Książka korespondencji szyfrowej, 1942, sygn. 2/495/0/-/326.

Opracowania

- W. Drobny, *Die Internierten-Schullager in der Schweiz*, [NZZ], [Zürich] 1946.
- W. Drobny, *Notatki z dziejów szkolnictwa polskiego w Szwajcarii*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 1, s. 57–102.
- W. Drobny, *Walka bez oręża. Polskie obozy uniwersyteckie dla internowanych w Szwajcarii w latach 1940–1946*, PWN, Warszawa–Poznań 1985.
- W. Drobny, *Współpraca nauczycieli szwajcarskich z polskimi w czasie drugiej wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1984, nr 3, s. 291–339.
- D. Drywa, *Poselstwo RP w Bernie. Przemilczana historia*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Warszawa–Oświęcim 2020.
- A. Jaworski-Sas, *Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie II wojny światowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, nr 4, s. 188–204.
- A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska, *Korespondencja Poselstwa RP w Bernie*, Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, Warszawa 2021.
- J. Kobryner, *Nauka dla Polski. Praca dla Szwajcarii. Szkolnictwo polskie w Szwajcarii (1940–1945). Cele. Zasady. Organizacja. Program*, [w] *Przez burze*

⁴² M. Matyja, *Niespełnione nadzieje*, s. 90, 94–95; T. Stempowski, *op. cit.*, s. 12; A. Jaworski-Sas, *op. cit.*, s. 191.

- *pod wiatr. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, „Trans Humana”, Białystok 2001, s. 19–37.
- A. Kołodziejczyk, *Aleksander Ładoś (1891–1963) – działacz niepodległościowy, dyplomata, ludowiec*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2000, nr 31, s. 239–263.
- Lista Ładosia*, red. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt, Instytut Pileckiego, Warszawa 2019.
- The Ładoś List*, ed. J. Kumoch, M. Maniewska, J. Uszyński, B. Zygmunt, Pilecki Institute, Warszawa 2020.
- A. Ładoś, *W górę serca*, „Goniec Obozowy” 1940, nr 1, s. 2.
- S. Ładoś, *Zanim Bóg odwróci wzrok*, Poligraf, Brzezia Łąka 2019.
- M. Matyja, *Internowanie polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w Szwajcarii w latach 1940–1945 na podstawie V konwencji haskiej z 1907 roku*, Poligraf, Brzezia Łąka 2013.
- M. Matyja, *Niespełnione nadzieje. Losy polskiej 2. Dywizji Strzelców Pieszych w latach 1940–1945*, Adam Marszałek, Toruń 2012.
- S.E. Nahlik, *Aleksander Wacław Ładoś (1891–1963)*, PSB, t. 18, red. E. Rostworowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa–Wrocław 1973, s. 183–186.
- Nasza droga. Dzieje 2 Dywizji Strzelców Pieszych, Francja–Szwajcaria*, red. S. Pelc, Koło 2 DSP w Wielkiej Brytanii, Londyn 1960.
- Nauczyciele – uczniowie. Solidarność pokoleń. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2007.
- Oświata, książka, prasa na obczyźnie*, red. C. Czapliński, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1985.
- W. Petsch, *Polskie obozy uniwersyteckie w Szwajcarii w latach 1940–1945, s.n.*, Warszawa 1967.
- J. Piotrowski, *Polskie władze naczelne na wychodźstwie w latach 1945–1990*, [w] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R.P. Żurawski vel Grajewski, DiG, Warszawa 2014, s. 611–615.
- J. Rakowski, *Z piórem i w mundurze. Francja–Szwajcaria (1940–1946)*, Księgarnia Polska, Paris 1985.
- J. Smoliński, *2 Dywizja Strzelców Pieszych. Francja–Szwajcaria*, „Agrotechnika”, Warszawa 1992.
- J. Smoliński, *Polacy internowani w Szwajcarii (1940–1945)*, PAT, Warszawa 2003.
- T. Stempowski, *Pięć lat w Szwajcarii*, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2015, nr 6, s. 10–13.

- Światło wśród burzy. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, N. Pospieszny, Z. Stankiewicz, „Trans Humana”, Białystok 2004.
- M. Tomczyk, *Działalność Obozów Uniwersyteckich podczas internowania żołnierzy polskich w Szwajcarii w latach 1940–1945*, „Niemcy–Austria–Szwajcaria. Rocznik Katedry Badań Niemcoznawczych Uniwersytetu Łódzkiego” 2007, t. 2, s. 187–220.
- A. Vetulani, *Nauka i nauczanie wśród żołnierzy polskich w Szwajcarii (1940–1945)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 1, s. 103–146.
- A. Vetulani, *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii (1939–1945)*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1976.
- T. Zaniewska, *Dr Władysław Drobny (1900–1989). Organizator szkolnictwa polskiego w Szwajcarii w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, nr 1–2, s. 240–261.
- T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w czasie II wojny światowej. Dyskusja po referacie Teresy Zaniewskiej* (Wojciech Narębski, Karolina Targosz, Zbigniew Wójcik, Rita Majkowska, Jerzy Starnawski, Teresa Zaniewska), „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2004, t. 6, s. 95–122.
- T. Zaniewska, *Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w czasie II wojny światowej*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2004, t. 6.
- T. Zaniewska, *Wydział weterynarii w obozie uniwersyteckim w Winterthur (1940–1946) i jego polscy studenci*, „Medycyna Weterynaryjna” 2018, t. 74, nr 1, s. 73–77.
- B. Ząbczyk-Chmielewska, *Polscy elektrycy w obozie uniwersyteckim Winterthur w Szwajcarii w latach 1940–1945*, „Maszyny Elektryczne. Zeszyty Problematyczne” 2017, nr 4, s. 47–54.
- Zwyciężeni, ale nie pokonani. Polska dywizja na szwajcarskiej ziemi (1940–1945)*, red. Z. Prugar-Ketling, Rytm, Warszawa 2000.

Zasoby internetowe

- M. Matyja, *Książka zamiast karabinu*, „Forum Akademiczne” 2011, nr 4, <https://prenumeruj.forumakademiczne.pl/fa/2011/04/ksiazka-zamiast-karabinu>.
- M. Ptasńska, *Z ziemi helweckiej do polskiej...*, Przystanek Historia, Instytut Pamięci Narodowej, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polskie-wojsko/69993,Z-ziemi-helweckiej-do-polskiej.html>.